

कोरोनाचे संकट आणि आपला राष्ट्रवाद

मिलिंद मुरुगकर

अर्थतज्ज्ञ व स्तंभलेखक
milind.murugkar@gmail.com

कोरोनासाठी केलेल्या लॉकडाऊनच्या घोषणेनंतर शेकडो मैल उन्हात चालणारे लक्षावधी लोक ही स्वातंत्र्योत्तर काळातील या देशाच्या इतिहासातील सर्वात दुर्दैवी घटना होती. अनेक लोक भुकेने मेले. अनेक जण अपघातात दगावले.

खरे तर या घटनेनंतर सारा देश खडबडून जागा व्हायला हवा होता. कारण 'आर्थिक महासत्ता', 'विश्वगुरू' वगैरे शब्दांमागे असलेल्या राष्ट्रवादी भावनेचा फोलपणा दाखवणारे ते दर्शन होते. देशाला खडबडून जाणे करणारा दुसरा प्रश्न हा असायला हवा की, केवळ काही दिवसांच्या लॉकडाऊनमुळे जर देशातील लक्षावधी लोकांच्या किमान गरजादेखील भागवता न येण्यासारखी अगतिक अवस्था होणार असेल तर अनेक महिने कोरोनाच्या छायेतील भारतीय अर्थव्यवस्थेत हे लोक कसे जगतील? पुढील पाच-सहा महिने लोकांना काही किमान आर्थिक शाश्वती नेहमी असली पाहिजे यासाठी काय केले पाहिजे? या आणि अशा महत्त्वाच्या प्रश्नांना भिडणारा राजकीय अजेंडा तयार व्हायला हवा होता. पण दुर्दैवाने देश काही या प्रश्नांनी खडबडून जागा झाला असे दिसले नाही. असा काही राजकीय अजेंडा तयारच झाला नाही.

गेल्या सहा-सात वर्षांत देशातील राजकारणावर प्रभाव गाजवत असलेला राष्ट्रवाद हा बहिर्मुख राष्ट्रवाद आहे. म्हणजे सदैव इतर देशांच्या तुलनेत स्वतःच्या देशाचे मूल्यमापन करणारा राष्ट्रवाद. 'विश्वगुरू', 'आर्थिक महासत्ता' असे शब्द या राष्ट्रवादाला प्रिय असणारे शब्द आहेत. हा राष्ट्रवाद बऱ्याचदा शत्रूकेंद्री असतो. असा हा बहिर्मुख राष्ट्रवाद किती पोकळ आणि क्षुद्र आहे हे आपल्यावरील कोरोनाच्या संकटाने सिद्ध केले आहे.

याचा एक ठळक पुरावा पाहायचा असेल तर सदैव कोणाला तरी राष्ट्रद्रोही ठरवणाऱ्या तथाकथित

राष्ट्रवाद्यांच्या फेसबुक, ट्विटर या समाजमाध्यमांकडे एक नजर टाकावी. आणि तिथे स्थलांतरित मजुरांच्या हालअपेष्टांबद्दल काय लिहिले गेलेय हे पाहावे. तुम्हांला तेथे या प्रश्नावर स्मशानशांतता दिसेल. जणू अशी एक राष्ट्रीय शोकांतिका घडलेलीच नाही. सुरवातीच्या काळात इथे तुम्हाला लॉकडाऊन तोडून हे लोक बाहेर पडल्याबद्दल नाराजी व्यक्त केलेली दिसेल. जेव्हा स्थलांतरित मजुरांचा लोंढा वाढत गेला तेव्हा नाराजीची जागा शांततेने घेतलेली दिसेल. पण या राष्ट्रवाद्यांनी या स्थलांतरित श्रमिकांच्या जीवघेण्या यातनांबद्दल सहानुभूती, हळहळ व्यक्त केली आहे असे क्वचितच दिसेल. म्हणजे त्यांना या लोकांबद्दल सहानुभूती वाटत नाही असे नाही. पण या भयानक राष्ट्रीय शोकांतिकेबद्दल सहवेदना, सहानुभूती यापेक्षा लज्जा किंवा ओशाळलेपणाची भावनाच त्यांच्यात जास्त असावी. बहिर्मुख राष्ट्रवाद आपल्या देशाकडे इतर देशांच्या संदर्भातच बघत असल्याने जेव्हा आपल्या देशातील एका मोठ्या जनसमूहाची हलाखीची परिस्थिती सगळ्या जगासमोर येते तेव्हा या लोकांच्या मनात सहवेदनेच्या भावनेपेक्षा, न्याय-अन्यायाच्या भावनेपेक्षा ओशाळलेपणाची भावना प्रभावी ठरत असावी. कारण बहिर्मुख राष्ट्रवादाच्या प्रभावाखालील लोक इतरांपेक्षा आपला देश श्रेष्ठ कसा आहे किंवा कसा झाला पाहिजे हीच चिंता करत असतात. बहिर्मुख राष्ट्रवाद आपल्यात आत्मगौरवाची (बऱ्याचदा पोकळ) भावना तरी जागवतो किंवा ओशाळायला तरी लावतो. पण न्याय, करुणा, सहानुभूती या भावना हा राष्ट्रवाद नाही जागवू शकत.

शत्रूकेंद्रितता हे या बहिर्मुख राष्ट्रवादाचे सर्वात महत्त्वाचे लक्षण असल्याने हा राष्ट्रवाद सदैव शत्रूच्या शोधात असतो. हा शोध देशाच्या सीमेबाहेरच असतो असे नाही तर आपल्या देशातील काही समूहांनादेखील देशाचे शत्रू मानण्याकडे या प्रकारच्या राष्ट्रवादाचा कल असतो. लोकांमध्ये असुरक्षितता आणि क्रौर्य निर्माण करणे तसेच त्यांच्यावरील आपली पकड बळकट करणे या दृष्टीने हुकूमशाहांसाठी हा राष्ट्रवाद अत्यावश्यक असतो. सदैव कोणाची तरी देशाबाहेरील शत्रूची किंवा देशांतर्गत शत्रू 'निर्माण करून' हे हुकूमशाहांना सहजसाध्य होते. युद्धसदृश परिस्थितीत लोकांमध्ये ऐक्याची भावना निर्माण करण्याचे विधायक काम या प्रकारचा राष्ट्रवाद करत असला तरी या राष्ट्रवादात हुकूमशाहीची आणि हिंसेची मोठी शक्यता असते. हा राष्ट्रवाद सरकारहित आणि देशहित यांना एकच मानायला लावू शकतो. त्यामुळे करिश्मा असलेला सत्ताधारी राष्ट्रीय नेता या राष्ट्रवादाला उत्तेजन देतो हे इतिहासाने अनेकदा दाखवले आहे.

पण राष्ट्रवादाने बहिर्मुख, शत्रूकेंद्रीच असले पाहिजे असे नाही. राष्ट्रवादाचे दुसरे एक अंग असू शकते. त्यात देशाच्या सीमेच्या आत राहणाऱ्या लोकांमध्ये एकमेकांबद्दल प्रेम आणि बंधुभाव निर्माण करण्याचे सामर्थ्य असते. संकटकाळी एकमेकांना साहाय्य करण्याची भावना असते. आपल्या पक्षीय मर्यादा ओलांडून संकटकाळी आपल्या समाजातील गरीब, कष्टकरी जनतेच्या हिताची धोरणे सरकारने राबवावी यासाठी सरकारवर दबाव आणण्याची प्रेरणादेखील या प्रकारचा राष्ट्रवाद निर्माण करू शकतो. अशा राष्ट्रवादाचा

प्रभाव आपल्यात शेकडो किलोमीटर चालत घरी जाणाऱ्या मजुरांबद्दल आपल्या मनात ओशाळलेपणाच्या भावनेऐवजी सहवेदनेची भावना जागृत करेल. आपली न्यायबुद्धीदेखील जागृत करेल आणि आपल्याला अनेक प्रश्न पडतील. समाजातील या एवढ्या मोठ्या वर्गाला इतक्या अगतिक अवस्थेत लोटणे खरोखर अपरिहार्य होते का? या लोकांच्या किमान आर्थिक सुरक्षिततेची जबाबदारी सरकारने घायला नको का? या प्रश्नांच्या बरोबरीने आपल्याला काही जास्त खोलवरचे प्रश्नदेखील पडू शकतील. लॉकडाऊननंतर थोड्या दिवसांतच जर लोकांवर उपाशी राहायची पाळी येते तर आपल्या संबंध आर्थिक धोरणांचा आपण पुनर्विचार करायला नको का? एका छोट्या धक्क्याने कोणीच दारिद्र्याच्या खाईत पडू नये अशी व्यवस्था आपल्याला नाही का निर्माण करता येणार? इत्यादी.

कोरोनाच्या संकटानंतर देशातील हातावरचे पोट असणाऱ्या श्रमिकांना पुढील काही महिने रोख रकमेची मदत करणे आवश्यक आहे आणि तशी करणे भारतीय अर्थव्यवस्थेला शक्य आहे अशी आग्रही भूमिका अनेक अर्थतज्ज्ञांनी घेतली. डॉ. परीक्षित घोष यांनी असे दाखवून दिले, की देशातील ६६ टक्के लोकांना पुढील सहा महिने प्रती कुटुंब प्रती महिना ५००० रुपयांची थेट मदत जरी केंद्र सरकारने केली तरी ती आपल्या एकंदर राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या (जीडीपीच्या) फक्त तीन टक्के इतकीच असेल. नोबेल पारितोषिक विजेते डॉ. अभिजित बॅनर्जी यांनी तर राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या सहा टक्के इतकी मदत जरी रोख रकमेच्या स्वरूपात केली तरी ती समर्थनीय ठरेल असे आग्रहाने मांडले. रघुराम राजन यांनी आर्थिक मदतीची मागणी केली. पण दुर्दैवाने या मागणीचा प्रभाव सरकारी धोरणांवर पडला नाही.

या पार्श्वभूमीवर जगातल्या इतर प्रगत लोकशाहीवादी देशांनी घेतलेले निर्णय स्तिमित करणारे आहेत. यात लोकांचे रोजगार मुळात जाऊच नयेत यासाठी उद्योगांना थेट मदत केलेली दिसेल. अमेरिकेने आपल्या देशातील जवळपास ऐंशी टक्के लोकांच्या खात्यावर प्रत्येकी १२०० डॉलर्स पोचवले. उद्योगांना जे पैसे खेळत्या भांडवलासाठी कर्ज म्हणून दिले ते उद्योगांनी जर आपल्या कर्मचाऱ्यांच्या वेतनासाठी वापरले, तर ते त्यांनी परत करायची गरज नाही असे सांगितले गेले. जर्मनीने तर आपल्या देशाच्या राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या तब्बल वीस टक्के रक्कम आपले पॅकेज म्हणून जाहीर केली. त्यासाठी त्यांना नवीन कायदा करावा लागला. ५ लोक काम करत असलेल्या उद्योगांना त्यांनी ९००० युरोंची तातडीची मदत केली. १० लोक काम करत असलेल्या उद्योगांना तातडीची १५००० युरोंची मदत केली. ही मदत आहे. कर्ज नव्हे. आणि हे पॅकेज त्यांनी मार्चमध्येच जाहीर केले. आपल्यासारखे पन्नास-पंचावन्न दिवस नाही घेतले पॅकेज जाहीर करायला, ही बाब विशेष नोंद घेण्यासारखी आहे.

अमेरिका, जर्मनी या देशांच्या तत्परतेला, या संवेदनशीलतेला राष्ट्रवाद का नाही म्हणायचे? हाच खरा राष्ट्रवाद आहे. आपल्यातील बंधुभाव, सहवेदना जागृत ठेवणाऱ्या, न्यायबुद्धी जागृत ठेवणाऱ्या राष्ट्रवादाची आपल्याला गरज आहे.

संदर्भ :

१. <https://www.ideasforindia.in/topics/macroeconomics/we-need-a-marshall-plan-to-fight-covid-19.html>
२. <https://youtu.be/4h7Zka4hIvU>
३. <https://m.economictimes.com/news/economy/policy/india-needs-rs-65000-cr-to-help-poor-while-combating-covid-crisis-rahguram-rajn/videoshow/75467247.cms>
४. <https://www.euronews.com/2020/06/04/germany-announces-130-billion-stimulus-package-as-unemployment-rises-in-europe>

